

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2018/11

SON DÖNEM ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ RİSÂLE-İ YAFINDİLİK “ÖRTÜNME RİSALESİ” ADLI ESER (DİL ÖZELLİKLERİ, ÇEVRIYAZI, TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA, TIPKIBASIM)

The Work Called Risale-i Yafindilik “Veiling Treatise” Written in Chagatai Turkish in The Recent Period (Language Characteristics, Transcription, Transmission to Turkey’s Turkish, Facsimile)

Ümit EKER*

Özet

Bu çalışmada, Berlin Devlet Kütüphanesi’nde Cagataische Sammelhandschrift “Çağatayca Toplu El Yazmaları” adıyla kayıtlı el yazması içinde bulunan Risâle-i Yafindilik “Örtünme Risalesi” parçası ele alınmıştır. Yazma nesir hâlinde. Genel olarak Hz. Âdem peygamberden başlayarak Hz. Muhammed (a.s.)’a kadar uzanan dönemdeki örtünme, kıyafet yapımı vb. konular ele alınmıştır. Dil özelliklerine ve kâğıdın türüne bakılırsa metnin XVIII. yüzyıl sonlarında yazıya geçirildiği söylenebilir.

Çalışma, önemli görülen dil özellikleri, çevriyazı, Türkiye Türkçesine aktarma ve tıpkıbasım olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde metinde öne çıkan ses ve şekil bilgisi özellikleriyle kelime kadrosu incelenmiş, ikinci bölümde metnin çevriyazısı yapılmış, üçüncü bölümde metin Türkiye Türkçesine aktarılmış, dördüncü bölümde tıpkıbasım verilmiştir.

Metnin yazım özellikleri incelendiğinde birçok Arapça ve Farsça kelimenin kaynak dildekinden farklı bir şekilde yazıldığı görülür. Basit bir müstensih hatası olarak değerlendirilemeyecek bu yazım farklılıkları bugünkü Uygur Türkçesi yazımında da bulunmaktadır. Arapça ve Farsça kelimelerin bu yöndeki yazım özelliklerinin XVIII. yüzyıldan itibaren gelişerek günümüzdeki şeklini aldığı düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Risâle-i Yafindilik, Örtünme Risalesi, Çağatay Türkçesi, Çağatayca.

Abstract

In this work, the part of the Risale-i Yafindilik “veiling treatise” found in the registered handwritten manuscript called the Cagataische Sammelhandschrift “Chagatai collective manuscripts in the Berlin State Library” has been studied. Manuscript is in case of prose. Generally the topics of covering, clothing manufacturing, etc until the period extending starting from Hz. prophet Adam to Hz Muhammad (a.s.) have been discussed. When the language characteristics and the paper type are, the text can be said that it was written at the end of the XVIII. century.

The study consists of four sections regarded as important namely language features, transcription, transmission to Turkey’s Turkish and facsimile. In the first section, the word group with the sound of and morphological characteristics that stand out in the text has been analysed, in the second

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Çanakkale-TÜRKİYE, E-posta: umiteker@gmail.com.

section, the transcript of the text has been made, in the third section, the text has been transferred to Turkey's Turkish, in the fourth section its facsimile has been carried out.

When the writing features of the text are examined, it is seen that many Arabic and Persian words are written differently from the source language. These differences of writing that will not be able to be evaluated (considered) as a simple scribal (prospecting) mistake are also found in today's Uyghur Turkish writing. Arabic and Persian words can be thought that they have taken the present forms in this direction of the writing features by developing as from the XVIII. century.

Keywords: *Risale-i Yafindilik, Veiling Treatise, Chagatai Turkish, Chagatai.*

Giriş

Türk dili literatüründe XV. yüzyıl başlarından XX. yüzyıla kadar olan zaman dilimi içinde Orta Asya'da ortak yazı ve edebiyat dili olarak kullanılan Türkçeye Çağatay Türkçesi adı verilmektedir. Bu dönemde Çağatay Türkçesiyle pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde birçok farklı koşullar altında üretilmiş ve bunun sonucunda da dil özellikleri bakımından birbirinden farklı metinler ortaya çıkmıştır.

Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan metin türlerinden biri de meslek risaleleridir. Bunlar sözlü gelenekte biçimlenmiş ve kesinleşmiş usullerin gelecek kuşaklara doğru bir biçimde aktarılması amacıyla yazılmışlardır (Öger vd. 2016a: 9) ve yazıldıkları toplumun sosyo-ekonomik özelliklerini ortaya koyarlar, ayrıca kültürel açıdan da büyük zenginliklere sahiptirler. Daha çok halkın arasından gelen meslek erbaplarının yazdığı bu eserlerde zengin mesleki terimler bulunmaktadır. Yine bu eserlerde Kur'an-ı Kerim ve hadislerle yapılan atıflar, yazıldıkları toplumun dinî özelliklerini de ortaya koymaktadır. Bu eserlerin bir diğer özelliği de günümüze kadar uzanan mesleklerin çeşitli inceliklerini ve geleneksel yönlerini ortaya koymalarıdır¹.

Bu çalışmada Çağatay Türkçesiyle yazılmış *Risâle-i Yafindilik* "Örtünme Risalesi" ele alınmıştır. Eser bugün Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki *Çagataische Sammelhandschrift* "Çağatayca Toplu El Yazmaları" adıyla kayıtlı el yazması nüshası içinde 66. ila 76. sayfalar arasındadır. Nüsha esasen *Satuk Buğra Han Tezkiresi*², *Kisâs-ı Enbiyâ*³ ve *Risâle-i Yafindilik* "Örtünme Risalesi" olmak üzere üç ayrı eserden oluşur. Bu üç farklı eserin tek bir kitapta toplandığı yazma eser Berlin Devlet Kütüphanesi, *Avrupa Dışında Yazmalar / İslami Yazmalar* bölümünde bulunur. Eserlerin müellifleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Demirbaş numarası *Ms. or. oct. 1723*'tür. Kütüphanedeki kayıta eserin el yazması olduğu,

¹ Meslek risaleleriyle ilgili Türkiye'de birçok çalışma yapılmıştır. Kitap düzeyinde yapılan çalışmalar şunlardır: Alyılmaz, S. (2011). *Risâle-i Müze-düzlük* (inceleme-metin-dizin). Ankara: Elik Yayınları; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), *Risâle-i Dehkâncılık* (Çiftçilik Risalesi), Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür-Kamile Serbest, Ankara: Gazi Kitabevi, 2017; Adem Öger ve Filiz Kılıç (Ed.), *Risâle-i Tegürmendçilik* (Değirmencilik Risalesi), Yayına Hazırlayanlar: Recep Tek, Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016; Adem Öger ve Filiz Kılıç (Ed.), *Risâle-i Kassâblık* (Kasaplık Risalesi), Yayına Hazırlayanlar: Recep Tek, Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür-Hüseyin Karakaya, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), *Risale-i Aşfezlik* (Aşçılık Risalesi), Yayına Hazırlayanlar: Kadri H. Yılmaz-Ahmet Turan Türk-Zulhayat Ötkür, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), *Risâle-i Müze-Düzlük* (Ayakkabıcılık Risalesi), Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Zulhayat Ötkür-Kamile Serbest, Ankara: Gazi Kitabevi, 2017; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), *Risale-i Harratlık* (Ağaççılık Risalesi), Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Hüseyin Karakaya-Zulhayat Ötkür, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016; Adem Öger ve Recep Tek (Ed.), *Risale-i Nemed-Mâllık* (Keçecilik Risalesi), Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri-Hüseyin Karakaya-Zulhayat Ötkür, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.

² Eserin *Satuk Buğra Han Tezkiresi* bölümü Necati Demir tarafından Türk Tarih Kurumu destekli proje kapsamında çalışılmış olup yayım aşamasındadır.

³ Adı sonradan tarafımızca eklenen eseri makale olarak hazırladık, yayım aşamasındadır.

93 sayfadan oluştuğu ve proje kapsamında dijital ortama aktarıldığı ifade edilmiştir. Esere genel ağ üzerinden de ulaşılabilen⁴ bütün sayfalar genel ağ üzerinden görüntülenebilmektedir. Eserin 5. sayfasının üzerinde *Turkestan no 561* numarası, altında da Berlin Prusya Devlet Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Metin bölümü 76 sayfadan ibaret olup dış kapak, başlangıç ve iç sayfalar ile sondaki sayfalar da elektronik ortama aktarılmıştır. Böylece eser elektronik ortam üzerinden 94 sayfa olarak görüntülenmektedir. Konu bütünlüğüne bakıldığında yazmanın eksik olduğu anlaşılmaktadır.

Yazmada özellikle bölüm başlıkları ve bazı özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kâğıdın ve kullanılan dilin özelliklerine bakılırsa eserin XVIII. yüzyılın sonlarında yazıya geçirildiği söylenebilir. Eser sayfalar hâlinde yazılmıştır. Her sayfada çoğunluğu 13 olmak üzere 12 ila 14 arası satır bulunmaktadır.

Eserde *Satuk Buğra Han Tezkiresi* 3-58, *Kısâs-ı Enbiyâ* 58-65, *Risâle-i Yafındilik* “Örtünme Risalesi” ise 66. ila 76. sayfalar arasındadır.

Eserde yer yer Batı Türkçesine has özelliklere de rastlanmaktadır. Arapça ve Farsçadan geçmiş kelimelerin yazımında alındıkları dilden farklılıklar görülmüştür. Bazı Arapça ve Farsça kelimelerde kısa ünlüler yazıda gösterilmiş, bazı ünsüzler de değiştirilerek yazılmıştır.

Çalışma, dil özellikleri, çevriyazı, Türkiye Türkçesine aktarma ve tıpkıbasım bölümlerinden oluşmaktadır. Bu çalışmayla hem Çağatay Türkçesinin bir eserini dil özellikleri ve metin yönüyle ortaya koymak hem de meslek risaleciliğinin somut bir örneğini göstermek amaçlanmıştır.

1. Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar¹

Metin dil özelliklerine bakılarak Çağatay Türkçesinin klasik sonrası devrine dâhil edilebilir. Aşağıda metinde tespit edilen önemli dil özellikleri incelenmiştir:

1.1. e > i

Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçe kelimelerin ilk hecesinde bulunan “e” ünlüsünün hem i’li hem de e’li şekillerinin yan yana bulunduğu bilinmektedir (Yılmaz Ceylan 1991: 151). Bu iki şekilde yazım, Orta Türkçe döneminde de devam etmiştir (Hacıeminoğlu 2003: 3). Bu durum sesin Orhun Yazıtları evresinden itibaren değişim sürecine girdiğini gösterir. Eski Türkçede sesin kısa ve uzun olmak üzere iki şekli vardır. Uzun olan ses Azeri ve Türkmen Türkçesinde korunmuş, Yakutça ve Çuvaşçada kısa i sesine evrilmiştir (Arat 1987: 313, Yılmaz Ceylan 1991, Tekin 2003: 47, Kocaoğlu 2003: 266-281).

Çağatay Türkçesinde de durum ikilik arz eder. Bazı kelimelerde değişim tamamlanmış durumda olmasına karşın bazı kelimelerde “e” sesi korunmuştur. Bu nedenle sesin gelişiminin tamamlanmaya yaklaştığı söylenebilir. Metinde şu kelimelerde görülür: ba(r) irdiler “vardı” 4/6; berdiler irse “verdikten sonra” 4/1; berehne irdi “çıplaktı” 3/1; didiler “dediler” 3/2, 3/10; dık “gibi” 1/8; dımek “demek” 7/10, 8/3, 8/6, 8/10, 9/1, 9/4, 9/9, 10/1, 10/5; dipdürler “demişlerdir, buyurmuşlardır” 5/3; dişe “dese, söylese” 2/4; egirür irdi “eğirirdi, yün eğirirdi” 4/7,8; kıtse “gitse” 9/6; yişe “yese” 11/8.

Değişimin gerçekleşmediği kelimeler şunlardır: bergil “ver” 3/2, 3/10; çıkarıp berdiler “çıkarıp verdiler” 3/5, 4/1, 4/4, 4/5, 4/11; dek “gibi, kadar” 2/6; keldiler “geldiler” 4/2,3; kerek “gerek” 7/8, 7/10, 8/2, 8/6, 8/10, 8/11, 9/1, 9/4, 9/9, 10/1, 10/2, 10/5; keyin “sonra” 4/1.

⁴ Eser şu url adresinden görüntülenebilir: <http://resolver.staatsbibliothek-Berlin.de/SBB0001BC0500000000>.

¹ Metinde öne çıkan özellikler incelenmiştir.

1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Çağatay Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumu gelişme hâlinindedir; ancak bu gelişim tamamlanmış değildir (Eckmann 1988: 15). Yalnızca düz ve yalnızca yuvarlak ünlülü ek ve yardımcı ünlüler bazı kelimelerde uyumu bozmaktadır. Metinde uyumu bozan ekler ve örnekleri şunlardır:

- **Görülen Geçmiş Zaman 3. Teklik Şahıs Eki (+DI):** boldı “oldu” 2/10, 3/7, 3/8.
- **İyelik 3. Teklik Şahıs Eki:** özi “kendisi” 1/10.
- **Geniş Zaman Eki (-Ur):** rivāyet kıluurlar “rivayet ederler” 2/9.

“-Ip / -Up” zarf-fiil ekinin yuvarlak ünlülü biçimleri yuvarlak ünlülü kök ve gövdelerde düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiştir: tutup “tutup” 2/2; toqup “dokuyup” 4/10.

1.3. Ünsüz Türemesi

Metinde “yif ‘ip’ 4/7; 8/10” kelimesinde ön seste “y” ünsüz türemesine rastlanmıştır.

1.4. Dudak Ünsüzlerinin Değişmesi

Metinde dudak ünsüzleri “b”, “p” ve “f”nin ön, iç ve son seste nöbetleştikleri görülür. Çağatay Türkçesinin temel karakteristik özelliklerindedir (Eckmann 1988: 24). Esasen $p > f$ değişimi Türk dilinin tarihî ve modern lehçelerinde çokça görülmez (Demir vd 2015: 46).

Metindeki ön, iç ve son seste görülen $p > f$ örnekleri şunlardır: fāre “parça” 3/6; fāresine “parçasına, parçasını” 3/6; fāresini “parçasını” 3/7; feş < peş “atın yelesi” 8/4; fir “pir, ihtiyar” 10/6, 10/8; firni “piri, ihtiyarı” 11/7; if “ip” 3/8; perfā turur “kaimdir, ayaktadır” 7/6; yaflıq “örtünme, örtü” 6/1, 6/4, 6/6, 6/7, 6/9, 7/2; yefindi “örtünme” 1/6; yif “ip” 4/7, 8/10.

Metindeki ön, iç ve son seste görülen $b > p$ örnekleri şunlardır: perfā turur “kaimdir, ayaktadır” 7/6; pile “ile” 4/8, 7/4, 7/6; pilmese “bilme” 11/7; pitip “yazıp” 1/10.

Bir kelimedede değişim bulunmamaktadır: birle 1/8, 1/10.

1.5. İkizleşme

Çağatay Türkçesinde ikizleşme daha çok sayılarda görülür (Demir vd. 2015: 49); ancak metinde sadece bir kelimedede rastlanmıştır, bunlar da soru sıfatı görevindedir: neççe “nasıl” 7/4; 10/6; 11/9; 11/9.

1.6. Ünsüz Düşmesi

Metindeki “pile ‘ile’ 4/8, 7/4” kelimesinde “r” düşmesi bulunmaktadır. “r” ünsüzü Türkçede yeri en zayıf olan ses durumundadır. Bu nedenle de düşme eğilimi içindedir (Ergin 1993: 66). Ancak aynı kelimedede iki yerde “r” ünsüzü korunmuştur: “birle ‘ile’ 1/8”.

Yine “olarda ‘olduğunda’ 8/1” örneğinde de fiil Batı Türkçesindeki şekliyle, “b” ünsüzü olmadan, kullanılmıştır. Fiil Eski Türkçede de “bol-” şeklindedir (Gabain 1995: 87, 88; Tekin 2003: 98). Kuzey ve Doğu Türkçelerinde de bu şekil devam ettirilmiş, Batı Türkçesinde ise “b”siz “ol-” şekline dönüşmüştür (Ergin 1993: 365). Bunda Batı Türkçesinin etkisinden söz edilebilir.

Metinde Farsçadan alınmış bazı kelimelerde de ünsüz düşmesi görülmektedir: naca < nacan ~ nacak “nacak, balta” 8/7; külā < külāh “başlık, takke” 5/3.

1.7. Ünsüz Uyumu

Çağatay Türkçesinde ünsüz uyumu sağlam değildir (Demir vd. 2015: 49). Metinde de ünsüz uyumun bulunmadığı görülmüştür: behişt_{tdin} “cennetten” 3/4, 4/4. Şişt Nebiyyu’llāhğa “Şit Peygamber’e” 5/1.

1.8. Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazımında Aslını Bozma

Metinde Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde yazımda farklılıklar tespit edilmiştir. Bu kelimelerdeki yazım farklılıklarının sebebi müellif kaynaklı olabileceği gibi Türkçe yazım özelliklerine uydurma isteği de olabilir. Günümüz Uygur Türkçesinde özellikle Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde kısa ünlülerin yazıda gösterilmesi (Yakub vd. 1990), bunların imla hatasından ziyade bilinçli olarak yazıldığı düşüncesini güçlendirmektedir. Bu kelimeler şunlardır:

1.8.1. Arapça ve Farsça Kelimelerde Kaynak Dilden Farklı Ünsüzle Yazılan Kelimeler

Bazı Arapça ve Farsça kelimelerdeki ünsüzler yazımda değiştirilmiştir. Bu kelimeler şunlardır:

- **nākīlān-ı āṣār** “eserleri rivayet edenler” 1/4: Farsça tamlamayı oluşturan her iki kelime de Arapçadır. İkinci kelime Arapça “eṣer” kelimesinin çokluk biçimidir. Kelimedeki “s” ünsüzü kaynak dilde peltektir, dolayısıyla (ت) ile yazılması gerekir. Oysa metinde kelime (س) ile yazılmıştır.
- **rah-nümā** “yol gösteren, kılavuz” 1/7, 2/9: Farsça birleşik kelimedir. Kelimeyi oluşturan ilk kelime olan “rāh ‘yol’” (Devellioğlu 1997: 874), (ا) ile yazılması gerekirken (ح) ile yazılmış, kelimenin ünlüsü de kısaltılmıştır. ,
- **berehne** “çıplak” 3/1: Farsça asıllı kelimedeki “h (ا)” ünsüzü (ح) ünsüzüyle yazılmıştır.
- **halife** “halife, vekil, yerine geçen” 11/1: Arapça asıllı olan kelimedeki ilk sesteki “h” ünsüzü (خ) ile yazılması gerekirken (ح) ile yazılmıştır. Ayrıca kelimenin ikinci hecesindeki uzunluk yazıda gösterilmemiştir. Bu durum kelimedeki uzunluğun ağızda kısaltıldığını gösterir.
- **riṣāle** “küçük kitap” 1/5, 1/8, 1/9, 2/1: Kelimedeki “s” ünsüzü kaynak dilde (س) ile yazılır; ancak metinde iki yerde (ص) ile yazılmıştır: 1/9, 2/1. İki yerde de doğru olarak (س) ile yazılmıştır: 1/5, 1/8.
- **iḥānet** “ihamet, hainlik” 2/1: Arapça asıllı kelimedeki “h” ünsüzü (ا) ile yazılması gerekirken (ح) ile yazılmıştır.

Metindeki Arapça ve Farsça kelimelerdeki bazı kısa ünlüler yazıda gösterilmiştir. Bilinçli olarak değiştirildiği düşünülen bu tarz yazıma sahip kelimeler şunlardır:

- **riṣāle** “küçük kitap” 1/5, 1/8: Arapça ve Farsça kelimelerde kısa ünlüler yazıda gösterilmez; ancak bu kelimedeki ilk hecedeki kısa “i” ünlüsü yazıda (ی) ile gösterilmiştir.
- **muṣvāfiḳ** “uygun” 1/7: Arapça asıllı kelimenin ilk hecesinde bulunan kısa “u” ünlüsü yazıda (و) ile gösterilmiştir. Ancak kelime bir yerde Arapça aslında olduğu gibi yazılmıştır: 2/9.
- **cevāb** “cevap” 7/8, 9: Arapça asıllı kelimenin ilk hecesinde bulunan kısa “e” ünlüsü metinde bir yerde (ا) ile gösterilmiştir.
- **dūkkāndın** “dükkan” 9/9: Farsça kelimenin ilk hecesinde bulunan kısa “ü” ünlüsü, (و) ile gösterilmiştir.

Türkçe “tur-” yardımcı fiilinin ünlüsünün (ɟ) ile gösterildiği ve gösterilmediği durumlar ikilik arzeder. Metinde altı yerde ünlü yazıda gösterilmiş, sekiz yerde ise gösterilmemiştir: Gösterilen yerler şunlardır: pile turur “iledir” 7/4, 5; kim turur “kimdir” 10/11, 11/1, 11/3, 11/5; vācibdür “vaciptir, gereklidir” 11/10. Gösterilmeyen yerler ise şunlardır: ba(r) turur “vardır” 11/9; bu turur “budur” 1/6; perfā turur “kaimdir” 7/6; Âdem-i halife-i Allāh turur “Allah’ın halifesi Âdem’dir” 11/1; Nūh Nebiyyu’llāh turur “Allah’ın peygamberi Nuh’tur” 11/2; İbrāhīm Halīlu’llāh turur “Allah’ın dostu İbrahim’dir” 11/3, 4; Hāzret-i Muḥammed Resūlu’llāh turur “Allah’ın elçisi Hazreti Muhammet’tir” 11/5, 6; harām turur “haramdır” 11/8.

1.9. Bazı Yapım Ekleri

- **-A Fiilden İsim Yapma Eki:** yaqasını “yakasını” 2/2.
- **-Aç İsimden İsim Yapma Eki:** yalañaç “çıplak” 2/8.
- **-(I)l- / -(U)l- Fiilden Fiil (Edilgenlik) Yapma Eki:** urulsa “vurulsa” 9/2.

1.10. Zarf-Fiil Ekleri (-GAndA ve -ArDA)

Daha çok Azeri Türkçesinde zarf-fiil işleviyle görülen “-anda” eki (Ergin 1981: 92, 93), Batı Türkçesinden etkilenme yoluyla Çağatay Türkçesi metinlerinde de görülebilmektedir. Çağatay Türkçesinde ekin başındaki “g” ünsüzü korunmuştur ve ek “-ğanda” şeklindedir. Ekin -gan sıfat fiil eki ile -da bulunma hâli ekinden oluştuğu açıktır. Metinde bir yerde rastlanmıştır: çıkıkanda “çıkınca, çıktığında” 9/10. Yine metinde “-arda / -erde” ekinin zarf-fiil işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Metinde sadece bir yerde rastlanmıştır: keserde “keserken” 10/2.

1.11. “tur- ‘durmak’ Yardımcı Fiilinin Ekleşmesi

“tur-” yardımcı fiili geniş zaman çekimi oluşturmada kullanılır (Eckmann 1988: 142). Fiilin üzerine gelen -ur eki geniş zaman ekidir. Metinde fiilin iki kelime dışında ekleşmediği görülür: Âdem-i halife-i Allah turur “Allah’ın halifesi Âdem’dir” 11/1; ba(r) turur “vardır” 11/9; bu turur “budur” 1/6; harām turur “haramdır” 11/8; Hāzret-i Muḥammed Resūlu’llāh turur “Allah’ın elçisi Hazreti Muhammet’tir” 11/5, 6; İbrāhīm halīlu’llāh turur “Allah’ın dostu İbrahim’dir” 11/3, 4; kim turur “kimdir” 10/11, 11/1, 11/3, 11/5; Nūh Nebiyyu’llāh turur “Allah’ın peygamberi Nuh’tur” 11/2; perfā turur “kaimdir” 7/6; pile turur “iledir” 7/4, 5.

Metinde iki kelimedede fiil ekleşmiş durumdadır: lāzımdur “gereklidir” 2/3; vācibdür “vaciptir, gereklidir” 11/10.

“tur-” fiili -(I)p / -(U)p zarf-fiil ekiyle birleştiğinde daha çok öğrenilen geçmiş zamanı karşılar (Eckmann 1988: 138-140), seyrek olarak da şimdiki zamanı karşılar (Yücel 2017: 378). Metindeki kelimelerde ek öğrenilen geçmiş zaman işlevindedir: neççe fir mürşid ötüpdür “kaç pir mürşit geçmiştir” 10/6, 7. dört fir mürşid ötüpdür “dört pir mürşit geçmiştir” 10/7, 8.

1.12. “-GAy” Ekinin Geniş Zaman İşlevi

Çağatay Türkçesinde gelecek zaman ve istek kipi görevinde kullanılan -GAy eki (Eckmann 1988: 124), metinde bir yerde geniş zaman işlevindedir: maḪmür bolğay “mamur olur” 1/9.

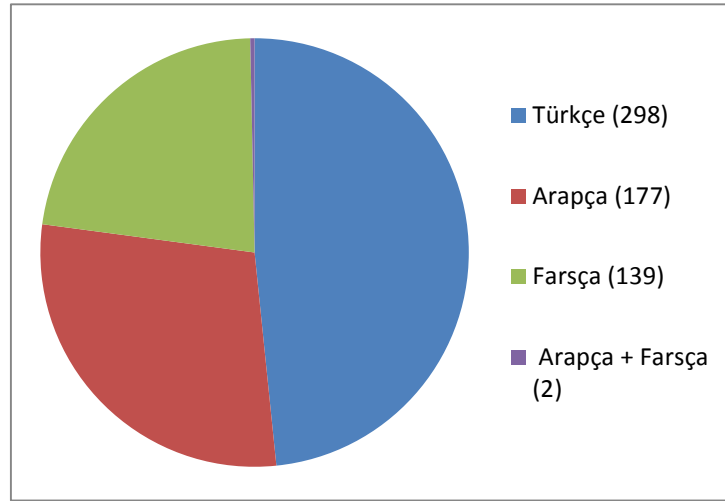
1.13. Emir Kipi II. Çokluk Şahıs Eki

Emir kipi II. çokluk şahıs -ñ / -ñ / -iñ / -uñ / -üñ / -ñız / -ıñız / -iñiz / -uñız / -üñiz / -uñuz / -üñüz / -ñlar / -ñızlar ekleriyle sağlanır (Eckmann 1988: 118). Bu eklerden -ñlar ve -ñızlar ekleri seyrek olarak kullanılır. Metinde bir yerde kullanılmıştır: āgāh boluñlar “biliniz, haberdar olunuz” 1/8.

1.14. Kelime Kadrosu

Metinde toplam 616 kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin 298'i Türkçe, 177'si Arapça, 139'u Farsça, 2'si Farsça + Arapçadır. Kelime kadrosunun tespitinde birleşik kelimeler, Arapça ve Farsça isim tamlamaları, yardımcı fiiller ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Metindeki Arapça ayet ve dualar kelime kadrosuna dâhil edilmemiştir. Arapça ve Farsça birleşik isimler tek bir kelime olarak düşünülmüştür. Kelimelere eklenen Türkçe işletme ekleri dikkate alınmamıştır. Aşağıda metindeki kelimelerin dillere göre sayılarını gösteren grafik görülmektedir:

Kelime Kadrosu

Grafik 1: Metindeki kelimelerin dillere göre oranları.

Grafik incelendiğinde kullanılan Arapça ve Farsça kelime sayısının yüksek olduğu görülür. Arapça kelime yoğunluğunun fazlalığında Çağatay Türkçesini kullanan Türk boylarının Müslüman olmasının büyük payı vardır. Farsça alıntı kelimelerin fazlalığı ise Çağatay Türkçesi sahasının Fars coğrafyasıyla yakın olmasıyla açıklanabilir. Metin Türkçe olduğu için pek tabiidir ki Türkçe kelime sayısı fazla olacaktır.

2. Çevriyazı

Bismi'llâhî'r-rahmâni'r-rahîm⁵

[1] ⁽¹⁾ [el-hâmdu li'llâhi rabbi'l-Ûâlemîn, ve'l-Ûâkıbetu ⁽²⁾ li'l-muttaqîn, e'ssâlâtu ve's-selâmu Ûalâ ⁽³⁾ resûlihî muhammedun ve âlihî ve ashâbihî ecma'ûin]⁶. ⁽⁴⁾ Ammâ revâyân-ı ahbâr⁷ ve nâkilân-ı âsâr andağ rivâyet ⁽⁵⁾ kılurlar kim Hâzret-i Şişt Nebiyyu'llâhniñ risâle-i ⁽⁶⁾ yafındi bu turur. Hâzret-i İmâm-ı Ca'ûfer-i Şâdıq ⁽⁷⁾ ve rah-nümâ-yı muvâfık andağ beyân kılıpdurlar kim ⁽⁸⁾ ve âğâh boluñlar kim her üstâ dik bu risâle birle Ûamel ⁽⁹⁾ kılsa dünyâ vü âhiret ma'ûmür bolğay. Bu risâleni ⁽¹⁰⁾ okusun. Eger okuyalmasa pitip özi birle tutsun. [2] ⁽¹⁾ Her kim risâle saklağan kâsifni ihânet ⁽²⁾ kılsa ve müş ursa eger yaqasını tutup ol ⁽³⁾ kişini kırk dirre urmağlık lâzımdur. ⁽⁴⁾ Eger haqâret kılıp sen kıanca kişi dise ⁽⁵⁾ güyâ Hâzret-i Şişt Nebiyyu'llâhğa haqâret ⁽⁶⁾ kılğan dek bolğay. Her kişi Şişt Nebiyyu'llâhğa ⁽⁷⁾ haqâret kılsa kıyâmet küni ol kişi ⁽⁸⁾ yalañaç kopğay. Hâzret-i İmâm-ı Ca'ûfer-i Şâdıq ⁽⁹⁾ ve rah-nümâ-yı

⁵ "Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla [başlarım]".

⁶ Şükür, âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir. (Güzel) akâbet takva sahibi insanlar içindir. Salat ve selam, Muhammed (s.a.v.)'e, onun ehline (yakınlarına) ve sahabesinin hepsinin üzerinedir.

⁷ "râviyân-ı ahbâr" olmalıdır.

muvâfık andağ rivâyet kıllurlar kim ⁽¹⁰⁾ Ĥazret-i Ādem Peğamber Hudā-yı TeŖālāğa güneh-kār boldı **[3]** ⁽¹⁾ Tenler berehne irdi. Münacât kıllıp aydı: Ey Bārā Hudāyā! ⁽²⁾ Meñe bir Ŗavret-püş bergil, didiler. Hudā-yı TeŖālā ⁽³⁾ duŖaların icābet kıldılar. Ĥazret-i CebrāŖil-⁽⁴⁾-ğa fermān boldılar kim behiştđin incir dirāht-⁽⁵⁾-niñ bergisini çıkarıp berdiler. Ĥazret-i Ādem kıllar-⁽⁶⁾-ığa alıp iki fāre kıldılar. Bir fāresine yed-⁽⁷⁾-diler ıyfar boldı ve yene bir fāresini yeddiler güze ⁽⁸⁾ boldı. Ĥavvā yif kıldı. Ĥazret-i -Ĥağ subhānehu ve teŖā-⁽⁹⁾-lā CebrāŖilğa fermān kıldılar yapındelikni ⁽¹⁰⁾ Ādem'ğa teŖallüm bergil, didiler. Ĥazret-i CebrāŖil ⁽¹¹⁾ -Ŗaleyhi's-selām- yapındelikni **[4]** ⁽¹⁾ berdiler irse kırk yıldın keyin ⁽²⁾ Ĥazret-i Ŗişt Nebiyyu'llāh vücüdğa keldi.-⁽³⁾-ler. Ĥazret-i Ādem Ŗişt Nebiyyu'llāh'ğa ⁽⁴⁾ teŖallüm berdiler. Münacât kıldı behiştđin ⁽⁵⁾ çarğını çıkarıp berdiler. Ĥazret-i Ŗişt ⁽⁶⁾ Nebiyyu'llāhniñ kırk bir kızları ba(r) irdiler. ⁽⁷⁾ Her künde bir tonluğđın yif egirür ⁽⁸⁾ irdi. Ŗubu tarıķ pile kırk yıl egirgen-⁽⁹⁾-lerin Ĥazret-i Ŗişt Nebiyyu'llāh bir ⁽¹⁰⁾ künde toķup Ĥazret-i Ādemge Ŗavret-püş-⁽¹¹⁾-ş kıllıp berdiler. Ĥazret-i Ādem Peyğamber Ĥazret-i **[5]** ⁽¹⁾ Ŗişt Nebiyyu'llāhğa duŖā-yı ĥayri kıldılar. ⁽²⁾ -ķāle'n-nebī Ŗaleyhi's-selām- "el-kesbu⁸ ĥabıbu'llāh- ⁽³⁾ dipdürler. Eger sorsalar kim külā ⁽⁴⁾ bağlamak kimdin ķaldı? Cevāb ayğıl kim ⁽⁵⁾ Dānyāl Peyğamberdin ķaldı. Eger sorsalar kim ⁽⁶⁾ Ŗinā bağlamak kimdin (ķaldı)? Cevāb ayğıl kim ⁽⁷⁾ Esedu'llāh Ėalibdin ķaldı. Eger sorsalar kim ⁽⁸⁾ naķŖi bağlamak kimdin ķaldı? Cevāb ⁽⁹⁾ ayğıl ki Hoca Bahāüddindin ķaldı. ⁽¹⁰⁾ Eger sorsalar kim fütā bağlamak kimdin ķaldı? ⁽¹¹⁾ Cevāb ayğıl kim Hoca Abdühhālik **[6]** ⁽¹⁾ Ėucdüvāndın ķaldı. Eger sorsalar kim muħmel ⁽²⁾ yaflık kimdin ķaldı? Cevāb ayğıl kim ⁽³⁾ Loķmān Ĥākimdin ķaldı. Eger sorsalar kim ⁽⁴⁾ alacı yaflık kimdin ķaldı? Cevāb ayğıl ⁽⁵⁾ kim Ŗeyħ Necmü'd-dindin ķaldı. Eger sorsalar kim ⁽⁶⁾ fersī yaflık kimdin ķaldı? Cevāb ayğıl kim ⁽⁷⁾ Hoca Ŗİsādın ķaldı. Eger sorsalar kim pāŖide yaflık kimdin (ķaldı)? Cevāb ayğıl kim ⁽⁸⁾ Hoca ŖAbdu'llāhdın ķaldı. Eger sorsalar kim ⁽⁹⁾ ķur yaflık kimdin ķaldı? Cevāb ayğıl **[7]** ⁽¹⁾ kim Ŗāh-ı Merdā(n)dın ķaldı. Eger sorsalar kim ⁽²⁾ gürmege⁹ yaflık kimdin ķaldı? Cevāb ay-⁽³⁾-ğıl kim Cālüt-ı Ceberrütđın ķaldı. ⁽⁴⁾ Eger sorsalar kim neççe nemerse pile tu-⁽⁵⁾-rur? Cevāb ayğıl kim üç nemerse ⁽⁶⁾ pile perfā turur. Evvel ot, ikinci su ⁽⁷⁾ üçüncü un. Eger sorsalar kim aya berü-⁽⁸⁾-rde ķaysı āyetni oķumaķ kerek? Ce-⁽⁹⁾-vāb ayğıl kim [cennātun tecri min taħtiħa-⁽¹⁰⁾-l-enhāru]¹⁰ demek kerek. Eger sorsalar kim **[8]** ⁽¹⁾ Ŗināğa iş olarda ķaysı āyetni ⁽²⁾ oķumaķ kerek? Cevāb ayğıl kim [subhā-⁽³⁾-ne'llezi esrā biŖabdihī leylen]¹¹ demek kerek. ⁽⁴⁾ Eger sorsalar kim feŖ¹² ta(r)tarda ķaysı ⁽⁵⁾ āyetni oķumaķ kerek? Cevāb ayğıl ⁽⁶⁾ kim [hel ĥetāke ĥadıŖu'l /.../]¹³ demek kerek. Eger ⁽⁷⁾ sorsalar kim mukiğa naca¹⁴ salurda ⁽⁸⁾ ķaysı āyetni oķumaķ kerek? Cevāb ⁽⁹⁾ ayğıl kim [el-ķuŖūdeh mine'l-kāfirin]¹⁵ ⁽¹⁰⁾ demek kerek. Eger sorsalar kim yif (...)¹⁶ ⁽¹¹⁾ ķaysı āyetni oķumaķ kerek? Cevāb (ayğıl kim)¹⁷ **[9]** ⁽¹⁾ [ķālū yā veylenā men baŖŖenā]¹⁸ demek kerek. ⁽²⁾ Eger sorsalar kim gele urulsa ķaysı āyet-⁽³⁾'ni oķumaķ kerek? Cevāb ayğıl kim [yuŖre-⁽⁴⁾-fu'l-mucrimüne bi-

⁸ "el-kāsibu" olmalıdır. Hadis: Manası: Kazanan kimse Allah'ın sevgili kuludur.

⁹ gürmege yaflık < germege yaflık "bütün vücudu kapayan zırh örme işi" Esasen "germe" kelimesi "Boğaz ağzını veya bir geçidi boydan boya kapayan duvar." (Kanar 2011: 293). Hz. Davut'un Golyat adıyla da bilinen Cālüt Ceberrüt'u öldürmesine atıf vardır. Hazreti Davut'un öldürdüğü Cālüt Ceberrüt'un bütün vücudunu örten zırhlı bir elbise giymesinden dolayı buraya alındığı düşünülmektedir.

¹⁰ Burūc 11: "İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan kimseleri ise içinde derelerin çağıldadığı cennetler bekliyor. İşte büyük bahtiyarlık budur!" (Öztürk 2016: 673).

¹¹ İsrā 1: "Bir gece vakti kulu Muhammed'i Mescid-i Harām'dan [Cirane mevkiindeki] en uzak mescide götürren Allah yüceler yücesidir. /.../" (Öztürk 2016: 323).

¹² peş "atın yelesi, boyun kılları" (Kanar 2000: 260).

¹³ Nāziāt 15. Ayet. Metinde ayet yanlış yazılmıştır. Doğrusu şu şekildedir: [hel etāke ĥadıŖu musā "Musa'nın başından geçenler hakkında bilgin var mı?"] (Öztürk 2016: 664).

¹⁴ nacan "tokmaklı büyük balta" (Ünlü 2013: 814).

¹⁵ Arapça bir ibare: Kāfirlerden uzak dursunlar.

¹⁶ Sayfa kenarında kalmış olup görünmemektedir.

¹⁷ Sayfa kenarında olduğu için çıkmamıştır. Yukarıdaki ifadelere bakarak tarafımızca eklenmiştir.

¹⁸ Yâsîn 52: "İste o zaman, 'Eyvahlar olsun bize! Kim diriltip kaldırdı bizi kabirlerimizden.' /.../" (Öztürk 2016: 496). Kelimedeki "men baŖŖenā" ifadesindeki "Ŗ" ünsüzü (ض), yanlış olarak (س) ile yazılmıştır.

şimâhum]¹⁹ demek ⁽⁵⁾ kerek. Eger sorsalar kim muki orağa tüşü- ⁽⁶⁾-p kitse kıysı âyet(ni) oğumağ kerek. ⁽⁷⁾ Cevâb aygıl kim [allâhumme şallî Ŗalâ muhammedin ⁽⁸⁾ ve Ŗalâ âli muhammedin mubârik ve selâmun Ŗaleyhim]²⁰ ⁽⁹⁾ demek kerek. Eger sorsalar kim dükkândın ⁽¹⁰⁾ çıkkanda kıysı âyetni oğumağ kerek? Cevâb ⁽¹¹⁾ aygıl kim [leğad cāŖekum resûlun min en-**[10]**⁽¹⁾-fusikum Ŗazizun Ŗaleyhi mâ Ŗanittum]²¹ demek kerek. ⁽²⁾ Eger sorsalar kim boyunı keserde kıysı âyet-⁽³⁾-ni oğumağ kerek? Cevâb aygıl kim [allâhu ⁽⁴⁾ ekber, allâhu ekber, lâ ilâhe illa'llâhu va'llâh ⁽⁵⁾ va'llâhu ekber ve'l-hâmd]²² demek kerek. Eger ⁽⁶⁾ sorsalar kim yapındelikde neççe fir mür-⁽⁷⁾-şid ötüpdür? Cevâb aygıl kim tö- ⁽⁸⁾-rt fir mürşid ötüpdür. Evvel ŖAbdu'r-rahmân ⁽⁹⁾ ikinci ŖAbdu'l-ğahhâr üçüncü ŖAbdu'l-cabbâr ⁽¹⁰⁾ törtüncü ŖAbdu'l-Ŗaziz. Eger sorsalar kim ⁽¹¹⁾ ŖAbdu'r-rahmân kim turur? Cevâb aygıl kim **[11]** ⁽¹⁾ Âdem-i halife-i Allâh turur. ŖAbdu'l-ğahhâr kim turur? ⁽²⁾ Nûh Nebiyyu'llâh turur. Eger sorsalar kim ⁽³⁾ ŖAbdu'l-cabbâr kim turur? İbrâhîm Halîlu'llâh ⁽⁴⁾ turur. Eger sorsalar kim ŖAbdu'l-Ŗaziz ⁽⁵⁾ kim turur? Ĥazret-i Muhammed Resûlu'llâh ⁽⁶⁾ turur. Eger sorsalar kim pir üstâd-⁽⁷⁾ıñ bu tört firni pilmese her ne kesbdin ⁽⁸⁾ yigeni Ĥarâm turur. Eger sorsalar kim ⁽⁹⁾ yapındelikde neççe edib neççe erkân ba(r) turur? ⁽¹⁰⁾ Cevâb aygıl kim on iki erkân vâcibdür. Evvel /.../²³.

3. Türkiye Türkçesine Aktarma

“Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla [başlarım]”

[1] Şükür, âlemlerin Rabb’i olan Allah içindir. Güzel sonuç takva sahibi insanlar içindir. Salatu selam, Muhammed’e onun yakınlarına ve sahabesinin hepsinedir.

Haber rivayet edenler ve eser nakledenler şöyle rivayet ederler: Hazret-i Şit (a.s.)’ın örtünme risalesi budur. Hazret-i İmam-ı Cafer-i Sadık ve doğru yolu göstericiler şöyle buyururlar: Ustalar bu risaledekileri uygularlarsa dünya ve ahiretleri mamur olur. [Onlar] bu risaleyi okusunlar. Eğer okuyamazlarsa bunu yazıp yanlarında bulundursunlar. **[2]** Kim bu risaleyi saklayan ustaya ihanet ederse ve el kaldırırsa o kişinin yakasını tutarak ona kırk değnek vurmak lazım gelir. Risale saklayan kişiye hakaret edip sen nasıl birisin dense Hazret-i Şit Peygamber’e hakaret etmiş gibi olur. Kim Şit Peygamber’e hakaret ederse kıyamet günü o kişi çıplak olacaktır.

Hazret-i Cafer-i Sadık ve doğru yolu göstericiler şöyle rivayet ederler: Hazret-i Âdem Peygamber, Allahu Teâla’ya günahkâr oldu. **[3]** Vücudu çıplak idi. Allahu Teâla’ya “Ey yüce Allah’ım! Bana bir avret örtüsü ver.” diye duada bulundu. Allahu Teâla Hazret-i Âdem’in duasını kabul etti. Hazret-i Cebrail’e emretti. Cennet’ten incir yaprağı getirip verdiler. Hazret-i Âdem incir yaprağını eline alıp ikiye böldü. Bir parçasını çekti misk oldu, bir parçasını çekti pamuk kozası oldu. Hazret-i Havva bunları ip hâline getirdi. Allahu Teâla Cebrail’e emretti. “Örtünmeyi Hazret-i Âdem’e öğret.” dedi. Hazret-i Cebrail (a.s.) örtünmeyi öğretti. **[4]** Kırk yıl sonra Hazret-i Şit Peygamber dünyaya geldi. Hazret-i Âdem de örtünme ilmini Hazret-i Şit Peygamber’e öğretti. Allahu Teâla’ya yalvardı, cennetten yün eğirme çarkını çıkarıp kendisine verdiler. Hazret-i Şit Peygamber’in kırk bir kızı vardı. Onlar günde bir elbiselik ip eğirirlerdi. Bu şekilde kırk yılda eğirilecek ipi Hazret-i Şit Peygamber bir günde dokuyup Hazret-i Âdem’e avret örtüsü olarak verdiler. Hazret-i Âdem Peygamber Hazret-i **[5]** Şit Peygamber’e hayır duada bulundu.

¹⁹ Rahmân 41: “*Çünkü günahkârlar o gün simalarından tanınacak, /.../*” (Öztürk 2016: 600).

²⁰ Ey Allah’ım! Peygamberimiz Hazreti Muhammed’e ve mübarek ailesine rahmet et. Salat ve selam onların üzerine olsun.

²¹ Tevbe 128: “*İşte size içinizden öyle bir peygamber geldi ki sizin [dünya ve âhirette] sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. /.../*” (Öztürk 2016: 242). “anittum” kelimesi (ع) ile değil de yanlış olarak (ا) ile yazılmıştır.

²² Allah en büyüktür, Allah en büyüktür. Allah’tan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür ve hamt onun içindir.

²³ Eserin devam ettiği anlaşılmaktadır; ancak yazma burada sonlanmaktadır.

Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kazanan kimse Allah’ın sevgili kuludur.” Eğer takke giymek kimden kaldı diye sorarlarsa “Danyal Peygamber’den kaldı.” diye cevap ver. Eğer ip bağlamak kimden kaldı diye sorarlarsa Hoca Bahaeddin’den kaldı.” diye cevap ver. Eğer kuşak bağlamak kimden kaldı diye sorarlarsa “Hoca Abduhhalık [6] Gucduvan’dan kaldı.” diye cevap ver. Eğer kadife elbise giymek kimden kaldı diye sorarlarsa “Lokman Hekim’den kaldı.” diye cevap ver. Eğer nakışlı elbise giymek kimden kaldı diye sorarlarsa “Şeyh Necmeddin’den kaldı.” diye cevap ver. Eğer yaygı örtmek kimden kaldı diye sorarlarsa “Hoca İsa’dan kaldı.” diye cevap ver. Eğer giysi giymek kimden kaldı diye sorarlarsa “Hoca Abdullah’tan kaldı.” diye cevap ver. Eğer kuşak bağlamak kimden kaldı diye sorarlarsa [7] “Hazreti Ali’den kaldı.” diye cevap ver. Eğer bütün vücudunu örtmek kimden kaldı diye sorarlarsa “Calut Ceberrut’tan kaldı.” diye cevap ver. Eğer kaç şey üzeredir diye sorarlarsa “Üç şey ile kaimdir.” diye cevap ver. İlki ateş, ikincisi su, üçüncüsü un.

Eğer (kendini) korumak için hangi ayeti okumak gerekir diye sorarlarsa “İçinde derelerin çağıldadığı cennetler...”²⁴ demek gerekir. [8] Eğer ip eğirirken hangi ayeti okumak gerekir diye sorarlarsa “Bir gece vakti kulu Muhammed’i Mescid-i Haram’dan [Cirane Mevkiindeki] en uzak mescide götüren Allah yüceler yücesidir. /.../” demek gerekir. Eğer atın yelesini çekerken hangi ayeti okumak gerekir diye sorarlarsa “Musa’nın haberi sana geldi mi?”²⁵ demek gerekir. Eğer mekiğe nacak vururken (mekiği yontarken) hangi ayeti okumak gerek diye sorarlarsa “Kâfirlerden uzak dursunlar.” demek gerekir. Eğer ip (...) ²⁶ hangi ayeti okumak gerekir diye sorarlarsa [9] “İşte o zaman, ‘Eyvahlar olsun bize! Kim diriltip kaldırdı bizi /.../”²⁷ demek gerekir. Eğer hayvan sürüsüne zarar gelse Kur’an okumak gerekir mi diye sorarlarsa “Çünkü günahkârlar o gün simalarından tanınacak, /.../”²⁸ demek gerekir. Eğer mekik kuyuya düşse hangi ayeti okumak gerekir diye sorarlarsa “Ey Allah’ım! Peygamberimiz Hazreti Muhammed’e ve mübarek ailesine rahmet et. Salat ve selam onların üzerine olsun.” demek gerekir. Eğer dükkândan çıkarken hangi ayeti okumak gerekir diye sorarlarsa “İşte size içinizden öyle bir peygamber geldi ki [10] sizin [dünya ve ahirette] sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. /.../”²⁹ demek gerekir. Eğer kurban keserken hangi ayeti okumak gerekir diye sorarlarsa “Allah en büyüktür, Allah en büyüktür. Allah’tan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür ve hamt onun içindir.” demek gerekir. Eğer örtünme konusunda kaç pir mürşit gelip geçmiştir diye sorarlarsa “Dört pir mürşit gelip geçmiştir.” diye cevap ver. Birincisi Abdurrahman, ikincisi Abdulkahhar, üçüncüsü Abdulcabbar, dördüncüsü Abdulaziz.

Eğer Abdurrahman kimdir diye sorarlarsa [11] “Allah’ın halifesi Âdem (a.s.)’dir” diye cevap ver. Abdulkahhar kimdir? Allah’ın Nebi’si Nuh’tur. Eğer Abdulcabbar kimdir diye sorarlarsa Allah’ın dostu İbrahim’dir. Eğer Abdulaziz kimdir diye sorarlarsa Hazreti Muhammed Allah’ın elçisidir. Eğer pirini sorarlarsa pir üstadın budur. [O kişi] pirini bilmezse kazanıp neyi yese tamamen haramdır. Eğer örtünmede edep ve usul kaçtır diye sorarlarsa on iki usul vaciptir. Birincisi /.../³⁰

²⁴ Burûc 11: “İman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan kimseleri ise içinde derelerin çağıldadığı cennetler bekliyor. İşte büyük bahtiyarlık budur!” (Öztürk 2016: 673).

²⁵ Nâziât 15: “Musa’nın başından geçenler hakkında bilgin var mı?” (Öztürk 2016: 664).

²⁶ Sayfa kenarında kaldığı için okunamamaktadır.

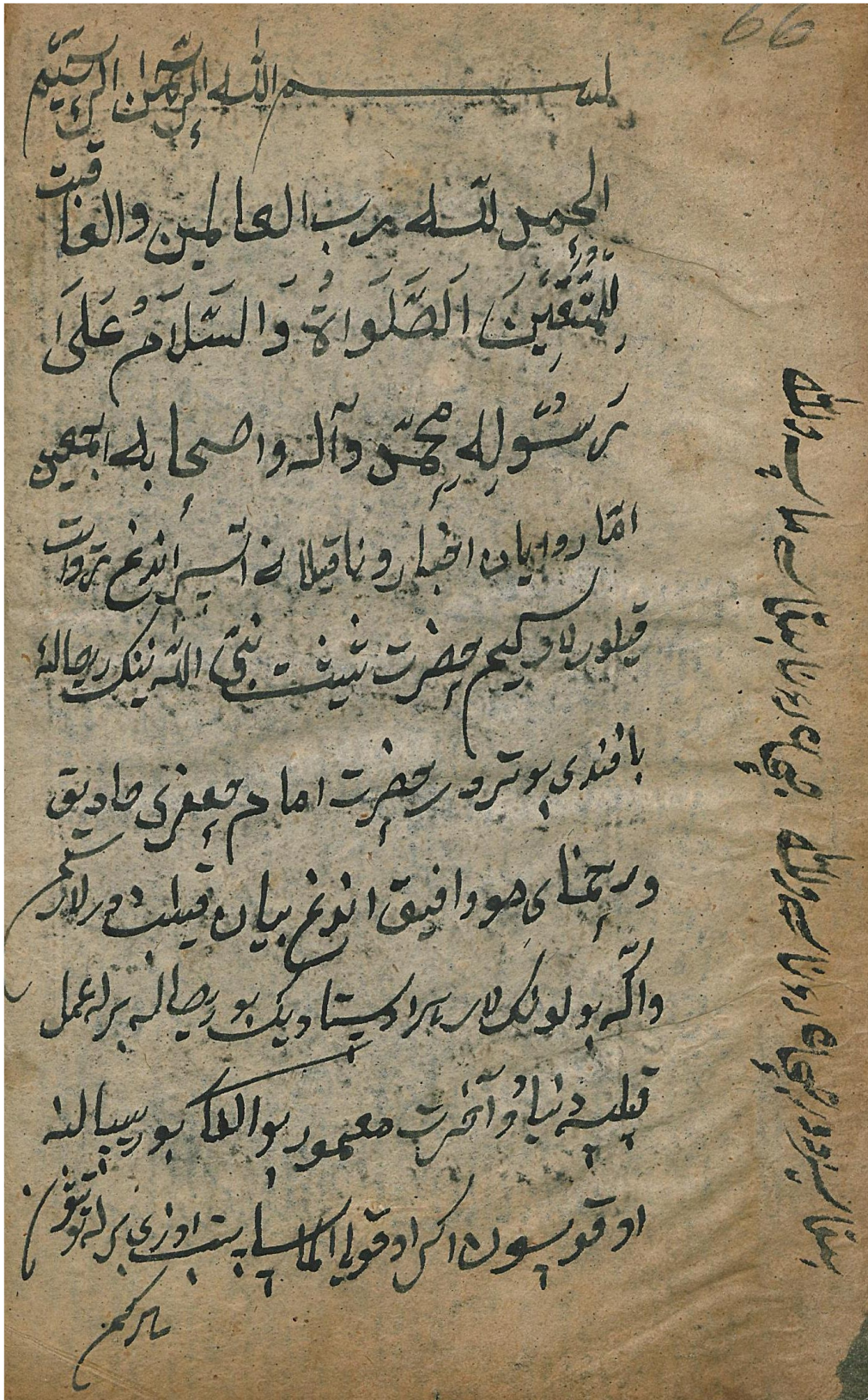
²⁷ Yâsîn 52: “İşte o zaman, ‘Eyvahlar olsun bize! Kim diriltip kaldırdı bizi kabirlerimizden.’ /.../” (Öztürk 2016: 496).

²⁸ Rahmân 41: “Çünkü günahkârlar o gün simalarından tanınacak, /.../” (Öztürk 2016: 600).

²⁹ 29 Tevbe 128: “İşte size içinizden öyle bir peygamber geldi ki sizin [dünya ve ahirette] sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. /.../” (Öztürk 2016: 242).

³⁰ Eser burada sonlanmaktadır.

4. Tıpkıbasım

67

مکریم رسالہ باقلاغان کا سینہ آجات
 قلب و مویشی اور رہا اگر تو کبھی توبہ اول
 کسبے نہ قرق درہ اور ما علیق لازم دور
 اگر حقارت قلب سے تائب کسبے دیا
 کو یا حضرت شیشت بنی اللہ حقارت
 قلعہ لڑا کر بوالنہا کسبے شیشت بنی اللہ
 حقارت قلب قیامت کو ت اول کسبے
 بلا کالج تو بغای حضرت امام جعفر صادق
 و سخانی موافق انداز نرا دایت قلعہ لڑا
 حضرت امام جعفر صادق تعالیٰ کہنے کا بوالدرا

68

شکر لاری چمنه ایدری مناجات قلدی ای بار افرایا
 امکا بر عورت یوشن بر کلدی دیندیل ارفدای تعالی
 دعالارین ایجا بیت قلدی لاری حضرت جبرائیل
 غه فرما، بولدی لاری کم بعد شدین انجدر زینت
 نیک بر کسینه چقارین بر دینلار حضرت آدم قولار
 یغنه الیب ایلیک فاره قلدی لاری بر فاره سیننه یید
 یلار ایفار بولدی وینه بر فاره سیننه ییدلار غود
 بولدی چو ایلیق قلدی حضرت حق سبحانہ و تعالی
 ای جبرائیل غه فرما، قلدی لاری باینده لک
 آدم غه تعظیم بر کلدی دینلار حضرت جبرائیل
 علیہ السلام باینده لک حضرت آدم غه تعظیم
 ایدری

69

بردی لارا ایدرله قرق پلدرین کینه
 حضرت شینت نبی الله وجود غا کلد
 پلار حضرت آدم شینت نبی الله غ
 تعلم بردی لارا مناجات قلدی بیله شینت
 جدر غنی و قاریب بردی پلار حضرت شینت
 نبی الله نیک قرق بز قینز لارا با ایدر پلار
 هر کونده بر تون لوق دین یف ایلرور
 ایدر دی شبو طریبق پله قرق یل ایلر کاز
 لار پلره حضرت شینت نبی الله بر
 کونده تنقوب حضرت آدم کا عورت بو
 شن قلب بردی پلار حضرت آدم بیله حضرت

70

شیت نبی اللہ غہ دعای خدی قلدی لار
 قال النبی علیہ السلام الہ کثنت اللہ
 دین دور لار کرسور سار کم کل کوللا
 با غلام کم دین قلدی جواب ایفیل کم
 دایبایب بفر دین قلدی لار کم
 شن با غلام کم دین جواب ایفیل کم
 اسد اللہ غالب دین قلدی لار کم
 نقشتی با غلام کم دین قلدی جواب
 ایفیل کم فوج بدها و دین دین قلدی
 لار کم فوق با غلام کم دین قلدی
 جواب ایفیل کم فوج بدها غالب
 محمد

۶۱
 محمد بن دین قلندی اکر سور لار کم محمد
 با فلیق کم دین قلندی جواب ایستیل کم
 لوق ما: چا کم دین قلندی اکر سور لار کم
 الراجی با فلیق کم دین قلندی جواب ایستیل
 کم شیخ محمد بن قلندی اکر سور لار کم
 قدش با فلیق کم دین قلندی جواب ایستیل
 کم فوج عبد دین قلندی اکر سور لار کم
 یا شید با فلیق کم دین جواب ایستیل کم
 فوج عبد الله دین قلندی اکر سور لار کم
 نور با فلیق کم دین قلندی جواب ایستیل

۷۲

کیم شاه مردادین قلدی اکر سور لار کیم
 کور ملا با قلیق کمدین قلدی جواب ای
 غمیل کیم جالموت جسد و تدین قلدی
 اکر سور لار کیم نیجه نکره پیل تو
 رور جواب ای بغیل کیم اوج نکره
 پیل بر فاشد در اول اوت ایکنجی سور
 او چونجی اوت اکر سور لار کیم ایا پرو
 رده قیسه آیت لہ او قومک کور کیم
 و اب ای بغیل کیم جنات تجدی من تحتها
 اندھا روح پاک کور اکر سور لار کیم
 شنا

73

شناغہ ایش او لار داقیے آیت ن
او قومک کرکه جواب ایغیل کیم سبجا
ن الذی اسرا بئنده کیلر دیمال کرکه
الکر سور لار کیم فتن تانا رواج
آیت ن او قومک کرکه جواب ایغیل
کیم هل چنک کرکه صدی شل دیمال کرکه
سور لار کیم موکریغ ناجا ستورد
قیے آیت ن او قومک کرکه جواب
ایغیل کیم القودود من ال کافر
دیمال کرکه الکر سور لار کیم یغ او
ل قری آیت ن او قومک کرکه جواب

74

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَن بِنْتِنَا ذَا عَمَالٍ كِرْك
 كِر سورس لار كيم كلا ادخل في قديت
 لئ او قومك كرك جواب ايغيل كيم بيغره
 فورا مجزة مؤن بسببنا هنم ذ عمال
 كرك كرك سورس لار كيم مو كيم اوراع تشو
 ب كند قديت او قومك كرك
 جواب ايغيل كيم اللهم صل على محمد
 و على آل محمد موباريك و سلام عليهم
 ذ عمال كرك كرك سورس لار كيم دو كاندين
 فقا ندا قديت لئ او قومك كرك جواب
 بيغيل كيم لقد جاء كيم سؤالك من ان
 نسلكم

75

فسكنتم عن زينب عليه ما أنتمم به بحال كركه
 الكرسور لاركهم بوزن كسر و قرآيت
 يا او قومك كرك جواب استخيل كركم
 اكبر الله اكبر لا الله الله والله
 والله اكبر و الحمد و بحال كركه الكرسور
 سور لاركهم بايند لك و انج فرم
 شيد او تو بدور جواب استخيل كركم
 رت فرم شيد او تو بدور اول عبد الرحمن
 ايلنجي عبد القهار او جوشي عبد النبي
 تور تونجي عبد العزيز الكرسور لاركهم
 عبد الله الرحمن كركم تور و جواب استخيل كركم

آدمی خلقی اللہ تبارک و تعالیٰ عبد القهار کم تورور
 نوح نبی اللہ تبارک و تعالیٰ لار کم
 عبد القهار کم تورور ابدرا حیم خلیل اللہ
 تبارک و تعالیٰ لار کم عبد القهار کم
 کم تورور حضرت محمد رسول اللہ
 تورور اکر سور لار کم ہر اول ستاد
 یک بو تورت فرتہ بیلیم ساہر نہ کسب
 بیت بکا لہ ہرام تورور اکر سور لار کم
 بابیندہ لیکدہ نجه ادیب نجه ارکان باشور
 و اب اینجیل کم اون ایسکوارکان و اب
 اول

Sonuç

Çağatay Türkçesinde önemli edebî türlerden birisi de meslek risaleleridir. Bunların gelecek kuşaklara meslek usullerini öğretmek ve onlara yol göstermek amacıyla yazıldıkları söylenebilir. Çağatay Türkçesi sahasında birçok meslek risalesi kaleme alınmıştır. Bu risalelerden biri de Berlin Devlet Kütüphanesi *Chagataische Sammelhandschrift* “Çağatayca Toplu El Yazmaları” adıyla kayıtlı el yazması nüshasının içinde başlıksız olarak yer alan *Risâle-i Yafındilik* “Örtünme Risalesi” adlı eserdir. Eser yazmanın 58-65. sayfaları arasında olup müellifi hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Dil özellikleri ve kâğıdın türüne bakılarak XVIII. yüzyılın sonlarında yazıldığı söylenebilir.

Eserde Çağatay Türkçesinin bütün özellikleri bulunmaktadır. Ayrıca Arapça ve Farsçadan alınmış bazı kelimelerde kısa ünlüler yazıda gösterilmiş, bazı peltek ünsüzler de değiştirilmiştir. Bu durum bugün Modern Uygur Türkçesinde son şeklini almış durumdadır. Modern Uygur Türkçesindeki bu imla özelliğinin başlangıcı bu ve buna benzer eserlerle XVIII. yüzyıl sonlarına kadar götürülebilir. Eser bu imla özelliklerini ortaya koyması bakımından son derece önem arz etmektedir. Eserde gözlemlenen Batı Türkçesine has unsurlar da Çağatay Türkçesi sahasının Batı Türkçesiyle sürekli bir etkileşim ve alışveriş içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Metnin kelime kadrosuna bakıldığında en yoğunluklu tabakanın Türkçe kelimelerden oluştuğu görülmektedir. Türkçeyi sırasıyla Arapça ve Farsça kelimeler izler. Arapça kelimelerin yoğun olmasında İslamiyet’e geçişle birlikte Arapçanın prestijli konuma gelmesi etkilidir. Bunun sonucunda da yazı, edebiyat ve konuşma dilinde Arapça unsurlar çoğalmaya başlamıştır. Farsça kelimelerin yoğunluğu ise Çağatay Türkçesi sahasının Fars coğrafyasını kapsamıyla açıklanabilir. Çağatay Türkçesi kullanıcıları olan çeşitli Türk boyları Farslarla çok yakın ilişkiler içinde olmuşlar bu da Farsça ve Türkçenin etkileşim içine girmesine neden olmuştur.

Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde çeşitli Türk lehçeleriyle yazılan meslek risalelerinin bulunup ortaya çıkarılması, Türk dili ve kültürünü en ince ayrıntılarına kadar ortaya koymak bakımından önemlidir.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Haluk vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akalın, Şükrü Haluk vd. (2005). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, Semra (2011). *Risâle-i Mûze-dûzluk (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Elik Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (1987). “Türkçe Metinlerde Kapalı e/i Meselesine Dair”. *Makaleler I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Berbercan, Mehmet Turgut (2011). “Buğra Tezkiresinden Parçalar (Transkripsiyon - Dil Özellikleri Üzerine Üzerine Bazı Açıklamalar - Tercüme”. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, Fall, s. 431-455.
- Berdak, Yusuf; Tulum, Mehmet Mahir (1994). *Sözlük - Özbekistan Türkçesi - Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi - Özbekistan Türkçesi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Bodrogligeti, András J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa, Languages of the World/Materials 155.
- Demir, Necati vd. (2015). *Oğuzname*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Devellioğlu, Ferit (1997). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Ahmet (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Eckmann, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eckmann, Janos (2003). *Harezmi Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, Kemal (1970). “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair”. *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 18, s. 113-124.
- Ergin, Muharrem (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Ergin, Muharrem (1981). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: Ebru Yayınları.
- Gabain, A. Von (1995). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2000). *Farsça – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deniz Kitabevi.
- Kanar, Mehmet (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kocaoğlu, Timur (2003). “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi”. *Türk Kültürü*, Sayı: 483-484, s. 266-281.
- Mutçalı, Serdar (2014). *Arapça - Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Necip, Emir Necipoviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Rusçadan Çev. İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öger Adem; Kılıç Filiz (Ed.) (2016a). *Risâle-i Kassâblik (Kasaplık Risalesi)*. (Yayıma Hazırlayanlar: Recep Tek, Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Hüseyin Karakaya) Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öger Adem; Kılıç Filiz (Ed.) (2016b). *Risâle-i Tegürmendçilik (Değirmencilik Risalesi)*. (Yayıma Hazırlayanlar: Recep Tek, Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür) Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öger Adem; Tek Recep (Ed.) (2016c). *Risale-i Aşfezlik (Aşçılık Risalesi)*. (Yayıma Hazırlayanlar: Kadri H. Yılmaz, Ahmet Turan Türk, Zulhayat Ötkür) Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öger Adem; Tek Recep (Ed.) (2016ç). *Risale-i Harratlık- (Ağaççılık Risalesi)*, (Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Hüseyin Karakaya, Zulhayat Ötkür) Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öger Adem; Tek Recep (Ed.) (2016d). *Risale-i Nemed-Mâllik (Keçencilik Risalesi)*. (Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Hüseyin Karakaya, Zulhayat Ötkür) Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öger Adem; Tek Recep (Ed.) (2017a). *Risâle-i Dehkânçılık (Çiftçilik Risalesi)*. (Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest) Ankara: Gazi Kitabevi.

- Öger Adem; Tek Recep (Ed.) (2017b). *Risâle-i Mûze-Dûzluk (Ayakkabıcılık Risalesi)*. (Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest) Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öztürk, Mustafa (2016). *Kur'an-ı Kerim Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, Mürsel (1995). *Farsça Dilbilgisi*. Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.
- Sami, Şemsettin (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Steingass, Francis Joseph (2005). *A Comprehensive Persian – English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1994). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer – Metin – Sözlük*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, Emek vd. (2016). *Özbekçe Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.
- Yakub, Abliz vd. (1990). *Uygur Tilining İzahlik Lugati*. Urumçi: Milletler Neşriyatı.
- Yılmaz Ceylan, Emine (1991). “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”. *Türk Dilleri Araştırmaları*. s. 151-156.
- Yücel, Bilal (2017). “Çağatay Türkçesinde -°p Ekli Şimdiki Zaman Çekimi Üzerine”. *Prof. Dr. Nuri Yüce Armağanı* (1. Baskı) içinde (374-391). Ankara: Günce Yayınları.